

УДК 63.001.5 (477)

ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ НАПРИКІНЦІ 20-Х – ПОЧАТКУ 30-Х РР. ХХ СТ. В УКРАЇНІ: ПОШУК ФОРМ І МЕТОДІВ

Щебетюк Н.Б.

(Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН)

Стаття присвячена періоду пошуку науково-організаційних форм сільськогосподарської дослідної справи, зокрема, її реконструкції відповідно до потреб сільськогосподарської галузі в умовах колективізації. Висвітлено дискусійний аспект у формуванні структури наукового забезпечення аграрного сектору економіки України.

Серед історико-документальних публікацій років незалежності України є чимало розвідок істориків науки щодо становлення вітчизняного галузевого дослідництва у складні 30-і рр. ХХ ст. [1]. Повернуто із забуття імена багатьох репресованих учених-аграрників, відтворено функціонування різноманітних структур, але у суспільстві та наукових установах залишається сталим інтерес до цього періоду.

У другій половині 20-х рр. пошук нової стратегії розвитку в умовах наближення науки до вирішення конкретних завдань народного господарства здійснювався здебільшого емпірично, шляхом почергових реорганізацій. Постійно змінювалося ставлення держави до науки, йшов процес її політизації, ідеологізації, програмування на тотальне планування. Закріплювалася тенденція централізації наукової політики, створювалися і посилювалися союзні центральні наукові установи.

Процес одержавлення науки супроводжувався дискусіями між владою і науковцями стосовно форм організації наукового забезпечення сільськогосподарської галузі. Свої погляди та міркування щодо побудови галузевого дослідництва в Україні, зокрема, й створення

Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН), висловлювали видатні вчені-аграрії С. Кулжинський, О. Яната, О. Соколовський та ін. [2].

Економічна політика радянського уряду полягала у реконструкції народного господарства на основі соціалістичної індустріалізації і колективізації. Враховуючи обставини розробки й прийняття першого п'ятирічного плану, колегія Народного комісаріату земельних справ 7 квітня 1929 р. підняла актуальне питання про корінну реконструкцію науково-дослідної справи на нових організаційних і методологічних основах, про зміну характеру і форм роботи.

Завдання, що ставила влада (XV партійний з'їзд (1927), XVI Всесоюзна та Всеукраїнська партійні конференції (1929)) перед сільським господарством у напрямі його реконструкції на нових соціально-технічних засадах, не могли бути виконаними без відповідної реорганізації науково-дослідних установ у галузі сільського господарства. Проведення науково-дослідної роботи орієнтувалось на розробку першочергових проблем, пов'язаних із соціалістичною перебудовою сільського господарства, з метою отримання своєчасних науково-обґрунтованих відповідей на поставлені

питання та створення пріоритетних проектних заходів в різних галузях народного господарства країни.

Проблему реконструкції науково-дослідної справи в сільському господарстві активно обговорювали на різних рівнях громадськості, планових органів, Наркоматів, наукових установ та організацій. Зокрема, архівні документи засвідчують звернення Голови Земельно-планової Комісії НКЗС УСРР М.І. Резнікова до вчених-аграрників з проханням «...надати свої міркування з приводу нових методів науково-дослідної роботи, необхідних для розробки п'ятирічного плану розвитку галузі сільського господарства». Саме у цей час Земельно-планова Комісія НКЗС УСРР спільно з Науково-консультаційною радою та дослідним відділом НКЗС розробляла план науково-дослідної роботи відповідно до завдань першої п'ятирічки. При цьому державні органи намагались віднайти нові шляхи й методи пристосування науки до потреб сільськогосподарського виробництва, «...винести, в межах можливого, науковий досвід у реальну обстановку масових колективних та індивідуальних селянських господарств, щоб тим самим, за рахунок кількісного поширення дослідів, прискорити час дослідження» [3].

У серії публікацій на сторінках преси представники наукової думки розгорнули широку дискусію щодо побудови мережі науково-дослідних установ. Було запропоновано чимало варіантів схем, висловлено різних пропозицій, ідей. Серед інших вирізняється своєю змістовністю і наповненою суттю проект завідувача дослідним відділом НКЗС С.І. Машури («Спеціаліст сільського господарства України», 1930, №1–2). Так, автор пропонував детальну схему з означеними функціями науково-дослідних установ в реконструктивний період, зокрема вони: «...а) вивчають та обслуговують новий тип великого механізованого і спеціалізованого господарства, з його індустріальними за-

кладами так технічного, як і з організаційно-економічного поглядів; б) вивчають методи й форми колективізації сільського господарства, у цілому, і окремих його галузей (скотарство); в) обслуговують різні спеціальні галузі (сировина для с.-г. промисловості); г) дбають про максимальне прискорення темпу науково-досвідної роботи» [4, с. 48].

Принциповими чинниками реконструкції дослідної справи передбачались: 1) чітка плановість науково-дослідної роботи, виразна розмежованість в об'єктах та завданнях дослідження між окремими установами (інститутами, станціями та ін.); об'єднання роботи всіх дослідних установ незалежно від адміністративного підпорядкування (НКО, ВРНГ та ін.); 2) погодження програм та раціональний розподіл між установами тематичних завдань програми з метою попередження паралелізму; 3) наявність єдиної методики, що дозволить оптимально порівнювати роботу установ; 4) спеціалізація науково-дослідної роботи стосовно галузей господарства або окремих культур більш поглибленою методикою дослідження; 5) охоплення науково-дослідною роботою відповідних природних і господарсько-економічних районів; 6) налагодження постійного зв'язку між науково-дослідними установами і сільськогосподарським виробництвом, проведення дослідної роботи безпосередньо в господарствах з метою виявлення й вивчення практичних потреб господарства; 7) максимальне прискорення темпів науково-дослідної роботи через заміну багаторазових дослідів на їхню масовість; 8) обов'язкове врахування темпів розвитку сільськогосподарського виробництва при опрацюванні методики або передачі отриманих даних виробництву.

Машура С.І. наголошував на активній участі науково-дослідних установ у складанні планів заходів у сільському господарстві плановими і керівними господарськими органами. Обслуговування спеціалізованого сільського гос-

подарства визначало також потребу в організації спеціалізованих науково-дослідних установ. Такими установами, у першу чергу, мали стати спеціальні науково-дослідні інститути, що орієнтовно поділялися на загальні (комплексні) (економіки та організації сільсько-го господарства, механізації сільського господарства, хліборобства, спеціальних культур, прикладної ботаніки, генетики і селекції, скотарства, ветеринарії, лісового господарства, меліорації) та спеціальні (сільськогосподарської метеорології, ґрунтознавства, добрив, прикладної зоології та мисливського господарства, охорони природи). Кожен інститут створювався на відповідній виробничій базі з метою проведення аналітичної та синтетичної науково-дослідної роботи в окремій галузі або напрямі у всіх сільськогосподарських районах України. Основним завданням таких інститутів мало стати всебічне наукове вивчення окремих факторів певних сільськогосподарських культури або явищ у сільському господарстві з використанням різноманітних складних методів наукового дослідження. Більше того, як зазначалось в пропозиції С.І. Машури, «...інститути мусять встановлювати закони явищ та давати їм наукові пояснення», «...інститути об'єднуються в республіканську с.-г. академію. Одночасно республіканські інститути, на засадах асоціації, як рівноправні члени з іншими асоційованими науково-дослідними установами, входять у Всесоюзну с.-г. академію ім. Леніна» [4, с. 49].

Організацію дослідних станцій С.І. Машура пропонував здійснити за таким принципом: за групами сільськогосподарських культур – зернових, зернобобових, просапних, олійних, кормових та текстильних культур; по окремих культурах – кукурудзи, цукрового буряку, тютюну й махорки, хмелю, лікарських рослин та виноградарства; з галузей – городництва, садівництва, скотарства, рибництва, меліорації, лісового господарства та спеціальні (птахи-

вництва, кролівництва, бджільництва, шовківництва); спеціальні (вивчення машин, мисливство, заповідники).

Завдання науково-дослідних установ визначалися структурною відповідністю. *Інститути*: а) об'єднують та планують роботу дослідних установ певної галузі сільського господарства або окремих сільськогосподарських культур; б) науково й методологічно керують (запроваджують єдину методіку); в) розробляють програмні питання та розподіляють тематику поміж установами підлеглої їм периферії для дослідження в умовах практичного господарства; г) формулюють вимоги господарства та визначають нові теми для дослідження, відповідно наявних і перспективних вимог соціалістичного сільського господарства; д) провадять безпосередню дослідну роботу глибокими аналітичними методами в польових і лабораторних умовах; е) синтезують наслідки роботи всіх дослідних установ своєї галузі, а також вивчають наукові і технічні досягнення закордонних установ відповідної галузі; є) своєчасно доводять результати роботи дослідних установ відповідних господарських організацій; є) готують висококваліфікованих працівників для дослідної роботи. *Дослідні станції* згідно основних планів та програм відповідних інститутів здійснюють такі функції: а) розробляють остаточні програми спроб, поповнюючи їх практичними питаннями місцевого характеру і погоджують із планами робіт зацікавлених установ району своєї діяльності (при практичній можливості); б) у процесі роботи з'ясовують конкретні вимоги або потреби господарства; в) перевіряють і використовують висновки інститутів з окремих питань в умовах місцевого господарства; г) вивчають організацію виробничих процесів своєї галузі; г) передають результати науково-дослідної роботи в практичне господарство найбільш доцільними методами; д) організують усю науково-дослідну роботу в радгоспах і колгоспах певної кількості, пого-

дженої з відповідними установами. *Коллективні дослідження та опорні пункти* досліджують за єдиною методикою в різноманітних місцевих умовах дані, здобуті на дослідних станціях та відображають практичний спосіб пропаганди досягнень науково-дослідної установи.

Така організаційна структура, на думку С.І. Машури, цілком природно потребувала перегляду методів усієї роботи в галузі *приспосовання*. Зокрема, при кожній дослідній станції повинен бути спеціальний відділ приспосовання, основна діяльність якого полягатиме в організації своєчасного поінформування всіх зацікавлених установ про здобуті результати науково-дослідної роботи, організації видання періодичної і популярної літератури та спеціальних курсів для керівного складу господарств. Питання щодо *районів діяльності* науково-дослідних установ залишалося відкритим, так як залежало від загальних основ районування, які потребували розробки на основі глибокого аналізу наявного стану і динаміки розвитку сільського господарства України. Тільки тоді відповідно розташовувати мережу науково-дослідних установ. З утворенням спеціальних інститутів та спеціалізованих дослідних станцій, що матимуть безпосереднє керівництво з боку відповідних інститутів, функції краєвих станцій, що полягали в об'єднанні всієї дослідної роботи округу, відпадали. Дослідні станції, побудовані за принципом відповідної спеціалізації, у своїй роботі матимуть деякий паралелізм, якого уникнути зовсім неможливо. Низка обов'язкових загальних розділів роботи розподілялася лише поміж декількома станціями, а решта зацікавлених станцій могли користуватись результатами їхньої роботи. До таких розділів віднесено: захист рослин (ентомологія, фітопатологія, бур'яни), метеорологія, агрохімія, економіка і організація радянських колективних господарств. Ці напрями планувалося вивчати на окремих станціях у відповідних відділах, а науково-дослідна робота ін-

ших станцій відповідатиме району їхньої діяльності.

За проектом С.І. Машури, науково-дослідні інститути союзного значення, організовані на території України, працюватимуть за програмами ВАСГ-НІЛ у погодженні з республіканською академією. Паралельних інститутів у республіці в таких випадках не організують. Союзні інститути, що перебувають на території республіки, являють собою і республіканські центри об'єднання та координації роботи місцевих дослідних станцій відповідної спеціальності (наприклад, Всесоюзний інститут кукурудзи). Залучення до роботи висококваліфікованого персоналу вищих навчальних закладів, про що багато дискутувалось в пресі, мало здійснюватися відповідно до постанови листопадового пленуму ЦК ВКН, де зазначалося: «...одночасно передатимуть в ведення Наркомзема декілько с.-х. вузів». Згідно з цією постановою, навчальні заклади об'єднуються з науково-дослідними установами НКЗС, які територіально розташовані поблизу (за принципом реорганізації Тімірязівської сільськогосподарської академії). У таких об'єднаних закладах планувалося випробувати американський досвід «триєдиного центру», коли в науковому закладі проводиться навчання, науково-дослідна робота і пропаганда.

Підпорядкованість організації науково-дослідної роботи передбачалася виключно Народному комісаріату земельних справ УРСР. З тим, щоб жодна установа або організація (союзна чи республіканська) без погодження з НКЗС не створювала будь-які дослідні установи сільськогосподарської галузі. З метою наближення науково-дослідної роботи до виробництва, господарські організації, за умови санкції НКЗС, можуть створювати дослідні заклади з підпорядкуванням інститутам та академії. Для здійснення керівництва усіма науково-дослідними установами при НКЗС діятимуть науково-технічне управління та уже згадана сільськогос-

подарська академія. Всі науково-дослідні установи НКЗС фінансуватимуться з державного бюджету, з обов'язковою участю у фінансуванні відповідних установ та організацій (Цукротрест, УРГО, Олійжирсиндикат, Укрколгосп та ін.) [4, с. 50].

Варто зазначити ще про кілька авторських проєктів, зокрема, В.В. Матюхін («Сельскохозяйственная газета», 3 ноября 1929 г., № 206) розглядав побудову мережі науково-дослідних установ за принципом об'єднання усіх центральних інститутів (республіканських академій) довкола ВАСГНІЛ з виконанням таких функцій: а) здійснення керівництва при складанні наукових програм і з'ясування нових теоретичних проблем; б) розробка наукової методології досліджень; в) розподіл різних тем у межах кожної спеціальності між науковими організаціями на території СРСР; г) узагальнення підсумків усієї роботи [5, с. 26]. Далі схема розгалужувалася на краєві комплексні інститути провідної галузі виробництва (за кількістю округів – 28, замість наявних 36), які повинні співпадати з адміністративними межами округів і опиратися у своїй роботі на мережу великих дослідних господарств. Створення мережі дослідно-навчальних господарств сприятиме одночасному проведенні усієї основної експериментальної роботи, а залучення вищих навчальних закладів сільськогосподарського профілю до загальної мережі дослідницької і науково-практичної роботи допоможе вирішити проблему кадрів. При тім, основна думка В.В. Матюхіна полягала в обов'язковій плановості і комплексності наукової роботи в умовах господарства, масовості експериментів у процесі виробництва та узагальненні досвіду практичної роботи.

За проєктом В. Іллюєва, («Сельскохозяйственная газета», 16 ноября 1929 г., № 215) до складу земельного управління округами входять усі науково-дослідні установи (крім установ державного рівня), що знаходяться в

межах округу і досліджують питання сільського господарства незалежно від відомчого підпорядкування [5, с. 27]. Науково-дослідні установи створюються за комплексним принципом з дієвими відділами пристосування, що об'єднують навколо себе увесь агрономічний потенціал земельних органів, кооперацій та великих господарств. При цьому, науково-дослідна установа обслуговує всі галузі сільського господарства в їхньому господарському комплексі, тому в складі дослідних установ мають бути представлені всі відповідні розділи робіт, але в різному їхньому розгортанні стосовно економічного значення даної галузі. Залежно від природно-кліматичних і економічних умов районів, може бути створена мережа допоміжних дослідних станцій та опорних пунктів спеціального призначення. Дослідні установи тісно пов'язані з організаціями, що об'єднують радянські і кооперативні господарства і мають можливість провадити досліди в радгоспах і колгоспах як для перевірки результатів, так і для допомоги виробництву. Іллюєв В. вважав, що установи мають право здійснювати технічне й організаційне керівництво окремими радгоспами і колгоспами в цілому, як і дослідними. Автор пропонував замінити повторність дослідів в часі значною їхньою територіальною кількістю, з цією метою створити мережі гнізд, так званих колективних дослідів, де провадити роботу за єдиним планом і методикою.

Дешевий В.І. («Сельскохозяйственная газета», 21 сентября 1929 г., № 169; 26 октября № 73, 22 ноября № 220, 15 декабря № 240) представив проєкт створення мережі науково-дослідних установ за виробничим принципом на засадах спеціалізації й централізації, встановивши органічний зв'язок з сільськогосподарським виробництвом. Координаційну й керівну роль у цій схемі відведено сільськогосподарській академії, до складу якої входить низка спеціальних науково-дослідних інститутів. Далі створюються центра-

льні науково-дослідні інститути, до функцій яких входить узагальнення матеріалів, що надходять від місцевих зональних станцій. У такий спосіб науково-дослідний інститут об'єднує і підводить підсумки діяльності всіх наукових установ сільськогосподарської галузі СРСР за відповідною спеціальністю. Наступні – місцеві зональні станції для кожної галузі на базі радгоспів і колгоспів, а також опорні пункти зональних станцій (не самостійні осередки), що створюються в характерних природних районах у господарствах з перенесенням поглиблених досліджень до лабораторій станцій. Як і інші автори, В.І. Дешевий вважав доцільним запровадити у науково-дослідну роботу планування з інструкціями єдиної програми і методики досліджень, а також розмежувати функції між науково-дослідними установами і в самій установі, наблизити вищі навчальні заклади сільськогосподарського профілю до виробництва та залучити до науково-дослідної роботи технічний персонал, робітників і селян. При цьому загальна організаційна і методична координація належатиме науково-технічному управлінню і вченій раді Наркомзему СРСР, а відділи пристосування знаходитимуться при земельних управліннях округами.

Відомий учений у галузі агрономії Б.Н. Рожественський («Бюлетень Харківської краєвої сільськогосподарської станції», листопад 1929 р., № 11) пропонував створювати науково-дослідні установи за ознакою факторів з однієї сторони, та спеціалізовані станції з економічними відділами, з іншої. Між ними організувати галузеві науково-дослідні та вузько спеціалізовані інститути. Схематично план Б.Н. Рожественського мав такий вигляд: сільськогосподарська академія – інститути за факторами (інститути прикладної ботаніки, ґрунтознавства, метеорології, угноєнь та ін.) – галузеві науково-дослідні інститути (зернові, тваринницькі) – спеціалізовані інститути (бавовнику, картоплі, сої) – місцеві зо-

нальні спеціалізовані станції з відділами економіки і пристосування, системою опорних пунктів і колективних дослідів у господарствах. Науково-дослідні кафедри вищих навчальних закладів сільськогосподарського профілю крім навчальної функції також проводять наукове опрацювання питань сільського господарства.

Професор С. Чаєнов у своїй пропозиції зазначав, що Всесоюзна академія сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна має стати асоціацією всіх науково-дослідних інститутів, яка синтезує спеціалізацію науково-дослідної справи в СРСР і є науково-технічною радою для Наркомзема СРСР [5, с. 28]. Структуру мережі заповнюють установи: центральні науково-дослідні інститути (хліборобства, скотарства, прикладної ботаніки) – вузькоспеціалізовані інститути (сухого, мокрого, вологого хліборобства, угноєнь тощо) – краєві (комплексні) станції з провідною спеціалізацією декількох галузей – районні спеціалізовані станції – мережа колективних дослідів у радгоспах і колгоспах, які обслуговує науково-технічний персонал краєвих станцій.

Тривале дискутування щодо реорганізації мережі науково-дослідних установ сільськогосподарської галузі завершилося на початку квітня 1930 р. обговоренням на засіданні президії Держплану УСРР [6, с. 34]. Усі представники зацікавлених організацій, які брали участь у засіданні Держплану, визнали доцільним проект НКЗС УСРР, який і було прийнято за основу. Обраній тоді спеціальній комісії було доручено його деталізувати і скласти відповідну пропозицію до уряду УСРР. Між тим, було задекларовано планування сільськогосподарської дослідної справи в програмовій та методологічній єдності проекту з єдиним центром – ВАСГ-НІЛ, що здійснювала наукове керівництво та координацію усією науково-дослідною роботою в сільськогосподарській галузі народного господарства СРСР, а також відзначено «...за потріб-

не утворення на Україні в системі НКЗС центра с.-г. науки в формі Української Академії Сільськогосподарських наук» [7].

Отже, наприкінці 20-х – початку 30-х рр. минулого століття в Україні координуюча основа сільськогосподарської дослідної справи набувала чітких

форм інститутизації, а згодом і академізації. У цей період були прийняті державні рішення щодо створення більшості галузевих науково-дослідних інститутів і, що найважливіше, про заснування Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – К. : Аграр. наука, 2012. – 416 с.; Глазунов Г. О. Професор А. М. Сліпанський (1896–1942) – вчений, педагог, організатор аграрної науки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки» / Глазунов Геннадій Опанасович ; Нац. акад. аграр. наук України ; Держ. наук. с.-г. бібліотека НААН. – К., 2012. – 20 с.; Новосад Н. М. Діяльність академіка О. Н. Соколовського (1884–1959 рр.) у контексті розвитку сільськогосподарської науки та освіти в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки» / Новосад Наталія Миколаївна ; Укр. акад. аграр. наук; Держ. наук. с.-г. бібліотека УААН. – К., 2008. – 21 с.
2. Кулжинський С. Крайові с.-г. дослідні станції та спеціальні с.-г. дослідні інститути на Україні / С. Кулжинський // Вісник сільськогосподарської науки та досвідної справи. – 1928. – № 6. – С. 42–47; Яна-

та О. А. Час заснувати Українську академію наук сільськогосподарських / О. А. Яната // Наука та техніка. – 1925. – № 2. – С. 45–49; Соколовський О. Сільськогосподарська наука й життя. Уваги до проблеми організації с.-г. науки на Україні / О. Соколовський // Вісник сільськогосподарської науки. – 1927. – № 1. – С. 1–19.

3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України, ф. 27, оп. 10, спр. 83, арк. 23.

4. Машура С. Реконструкція науково-дослідчої та досвідної справи в сільському господарстві / С. Машура // Спеціаліст сільського господарства України. – 1930. – № 1–2. – С. 47–52.

5. Теплов І. До реконструкції науково-дослідної та досвідної справи / І. Теплов // Спеціаліст сільського господарства України. – 1930. – № 3–4. – С. 25–28.

6. Гомон Ю. Реконструкція сільськогосподарської досвідної справи на Україні (Порядком обговорення) / Ю. Гомон // Спеціаліст сільського господарства України. – 1930. – № 5–6. – С. 33–37.

7. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 5, спр. 1353, арк. 18–19.

Щебетюк Н. В. *Организация сельскохозяйственного опытного дела в конце 20-х – в начале 30-х гг. XX в. в Украине: поиск форм и методов. Статья посвящена периоду поиска научно-организационных форм сельскохозяйственного опытного дела, в частности его реконструкции относительно нужд сельскохозяйственной отрасли в условиях коллективизации. Освещен дискуссионный аспект при формировании структуры научного обеспечения аграрного сектора экономики Украины.*

Shchebetyuk N. B. *Organization of agricultural experimental work in the late 20's – early 30's. the twentieth century in Ukraine: the search for forms and methods. The article is devoted to the period of scientific research and organizational forms of agricultural experimental work, in particular his reconstruction of the relative needs of the agricultural industry in the context of collectivization. Illuminated panel aspect in the formation of the structure of scientific support for the agricultural sector of Ukraine.*